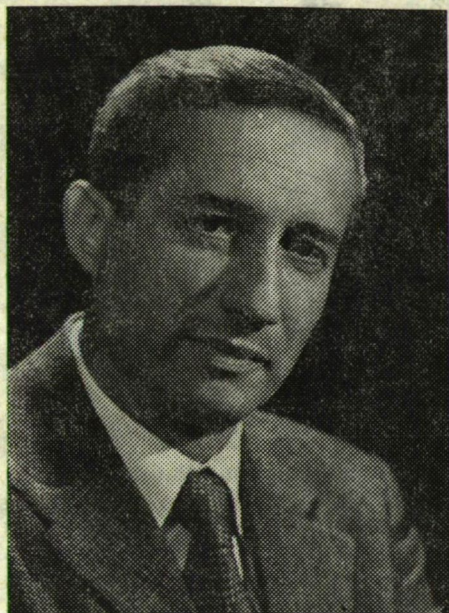

Magyar Játékszín

A világítópróba abbamaradt...

BESZÉLGETÉS

HORVAI ISTVÁNNAL

(A beszélgetést évek óta halogatjuk. Horvai István, a Vígszínház igazgató-rendezője hol elfoglalt, hol túl sokat szerepel a sajtóban; „pihentessen egy kicsit”, kérte máskor. Most minden hivatali teendőjét kiiktatva, várhatóan több órára eltagadva magát a külvilágtól, készségesen, öltönyben s tornacipőben elhelyezkedik igazgatói szobájában. Találkozásunkat egy időpont most is meghatározta. A minisztériumban a színházigazgatók értekezletét tartották; kívánsága az volt, hogy ezt követően beszéljessünk.)

*

— Hátratekintve a magyar színház történetében, úgy tűnik fel, hogy a harmincas években több, máig ható kezdeményezés Szegedről indult el. A városi színház mindennapi munkája mellett nyaranta országos nagy esemény a szabadtéri játékok. S ne feledjük a szegedi fiatalok vállalkozását sem. Mostanság kezd tisztulni előttünk, hogy amit Hont Ferenc, Ortutay Gyula és A Színpad című folyóirat köré gyülekezett színházi emberek szabadcsapata elgondolt,

az nemcsak egykori, hanem mai eligazítással is szolgál színházművészetünk megújítási folyamatában. Horvai István, a Vígszínház igazgatója gyermekéveit élte azokban az években. Hogyan emlékszik az akkori, sokféle ambíciót mutató szegedi színházi életre?

— Gyermekkoromban szombat délutánonként a városi színházba jártam. A földszinti zsöllye mögötti állóhelyen néztem az előadásokat. Az oldalbejáraton mehetett be az állóhely közönsége, s máig az orromban érzem a karbidlámpa szagát, amelyből a bejáratnál várakozásunkban nagyokat szippantottunk. Varázslatos délutánokat töltöttem azon az állóhelyen; felültünk korlátjára, s ámulva néztük az előadásokat. Főként operetteket; Patkós Irma volt a primadonna, az Ördöglovas Márkus Lajos, tapsoltuk a Jurik lányokat, Kiss Manyit, Páger Antalt. Sziklay Jenő jó kapcsolatot tartott Kálmán Imrével, s nem egy operettjének bécsi premierjét követő napon a magyar ősbemutatót Szegeden rendezték. Kiss Manyit férje, a híres Uferini bűvész a színpadon ágyúból lőtte ki, s egy pillanat múlva Manyika már az emeleti páholyban meghajolva fogadta a közönség tapsát. Apám mesélte: Páger Antal, motorbiciklijével száguldozott, a város veszedelmes figurája volt. Elöttem van Deréki János vékony, érdekes alakja, akinek ezüst álla az első világháborúban szerzett sebesülésének nyomát őrizte.

— *Meghatározó élményt jelentettek ezek a délutánok?*

— Nem mondhatom. Akkoriban, úgy tizenéves korom első felében, a humán tárgyak nem érdekelték. Matematikai példákat oldottam meg, fociztam és olvasási köröm se haladta meg a kötelezően előírt művek jegyzékét. Nyaranta a szabadtéri játékok eseményeit figyeltem ugyan, de ez se mondható az én kivételez érdekklődésemnek. Annak inkább, hogy apám, mint városi tisztviselő, amolyan főellenőri megbízatással buzgólkodott az események körül, s én, élve a helyzettel, belógtam az előadásokra. Kedélyes nyarakra emlékszem; Csorostosra, amint mondja, hogy: Izóra — Tíz óra. Aztán arra, hogy Tőkés Annának a Parasztecsületet vezénylő Mascagnit második alkalommal Pucciniként mutatták be. Oldalvást figyeltem az előadásokat, s ezek fényes, szép eseményként élnek az emlékezetemben. Láttam a legjelentősebb színészeket, Tőkés Annát, Lehotay Árpádot, Törzs Jenőt, Csorost, Beregi Oszkárt a Tragédiában, Kiss Ferencet a Bizáncban, láttam Mascagnit vezényelni. Valamiképp személyes ismeretséget is jelentett ebben a színházi forgatagban mutatkozni, mert Erdélyi Vilmának, aki Hont Ferenc és Balogh páter vállalkozásának egyik ambíciózus részese volt, a férje, Erdélyi doktor bácsi vette ki a mandulámat. A szegedi fiatalok törekvéseit inkább családi, s nem éppen vidító eseményekként észlelhettem. Apám akkor a városi nyomda igazgatója volt, s amikor a kiadványok körül valami rendbontás mutatkozott, elbocsátották állásából, s ezt követően szellemi szükségmunkás lett. A szegedi fiatalok színházi mozgalmának közvetlen élményéről nem számolhatok be.

— *A szabadtéri játékok már gyöngítették a fizikai példák megoldási kedvét?*

— Egyszerűbb magyarázattal szolgálhatok. Reálgimnáziumba jártam, kitűnően tanultam, de rajzolni nem tudtam. Negyedév végén 3-ast kaptam De-
vich Sándortól, aki egyébként remek tanár volt, később a Nemzeti Múzeum főrestaurátora lett. Nem tehetett mást, mert valójában buktnia kellett volna, de így is elvesztettem a tandímentességet. Jobb reményben átiratkoztam a piarista gimnáziumba, ahol nagyon magas szinten tanították a humán tárgyakat. Sose hallottam például olyan szépen Arany Toldiját vagy Petőfi szerel-

mes verseit szavalni, mint Babos Dezső magyartanáromtól. Előadásában Adyra is utalt, s érettségén is szerepelt Ady vallása és magyarsága című tétel. Ekkor kezdődött el a színház iránti érdeklődésem. Ebben nem voltam egyedül. Osztyátyársammal, Rozsos Istvánnal az iskolai önképzőköri produkciókban vettünk részt, s én mindjárt rendezői feladatokat láttam el. Bizonyára azért, mert nem tudtam játszani. Magyar—történelem—német szakos tanárnak készültem, de a numerus clausus rendelete már érvénybe lépett, így csak főiskolára iratkozhattam be. Ekkor már a színházrendezői vágy teljesen hatalmába kerített.

— *Ifjú Horváth István Hamlet-rendezését látta?*

— Sajnos nem. Mindent tudtam róla, de valamilyen ok, talán betegség miatt, nem láthattam. Horváth Pistát megismertem, a főiskolai stúdiumok mellett ugyanis az egyetemen felvettem Sík Sándor esztétikai szemináriumát, s ezeken találkoztunk.

— *Bánky Róbert vezetésével jőnevű erőkből álló társulat dolgozott ekkor Szegeden. Ladányi Ferenc, Ihász Aladár, Halász Géza és a fiatal Bessenyei Ferenc is itt készülődött...*

— A főzeneigazgató Fricsay Ferenc volt, s Both Béla rendezett, akitől nagyon sokat tanultam. Rozsos Istvánnal és Rosman Gyuri barátommal feljártunk hozzá a színházba, s velünk ingyen foglalkozott. Szavalást tanított, rendezőpéldányokat készítettünk; elemzőkészséget, alaposságot tanulhattunk tőle. Bejárhattunk a próbákra is. Egyszer egy jobboldali színész feljelentette, s ezt követően már a lakására jártunk, s ott folytattuk a színházi gyakorlatot. Ezzel egy időben egy több éves feladatot is kitűztem magamnak: elhatároztam, hogy végigolvasom a teljes egyetemes és magyar drámai irodalmat. S valóban; szabad délutánjaim jó részét vagy otthon, s ha a drámás kötet otthon nem lévén meg, az egyetemi könyvtárban töltöttem, és végighaladtam a drámatörténet évezredein.

— *Bálint Lajos Művészbejáró című könyvében A száműzöttek színháza című emlékezésében a Goldmark-terem történetének utolsó, szomorú napját idézve írja: „Épp Molière egyik komédiájának főpróbáját tartottuk, egy Szegedről jött fiatal rendező, Horvai István vezetésével, mikor a bejárati ajtó függőnye mögül néhány német katona rontott be, és szakította félbe a próbát. A színház négyéves működését ezen a napon fejezte be.” Az életút folyamatoságában a szegedi harmadéves magyar—történelem szakos hallgató miként került Budapestre, hogy üldözött, nagynevű kiváló művészeket rendezzen? Kérem, felidézne azt a napot?*

— Annyira felbátorodtam Both Bélánál szerzett ismereteimmel, hogy két Molière-darab rendezőpéldányát odaadtam az OMIKE Goldmark-termében játszó Rosti Magda édesapjának, aki Szegeden élt. A két könyv az ő közvetítésével jutott el Bálint Lajoshoz, aki egyik művészeti vezetője volt a zsidó művészek színházának. Munkám tetszett neki, s így született döntés: meghívnak, rendezzek a Goldmark-teremben. 1944 februárjában történt, emlékezetes napja életemnek, mert a főiskolán aznap még latinból vizsgáztam. Felkészületlenül mentem, és nem is tudtam. Professzorom azt mondta, hogy feleletem hármast ér; de nem írja be, mert nekem jelest kell szereznem. Azt válaszoltam neki, hogy nem készülhetek tovább, mert Pestre utazom rendezni. Így beírt egy négyest, s még aznap éjjel útra indultam. Másnap Pesten elkezdtem a próbákat. A Botcsinálta doktorral készültünk, amelynek új fordítását egy szegedi barátom készítette, a Kénytelen házasságot pedig Kazinczy magyarításában adtuk volna. Mindkettőhöz egy mérnök barátom tervezett díszleteket. Úgy emlék-

szem, hogy a Kénytelen házasságban Szigeti Jenő, Gáti József, Szilágyi Bea szerepelt, a Botcsinálta doktorban Peti Sándor, Gárdonyi Lajos, Simon Zsuzsa. Jól haladtak a próbák, március 26-án lett volna a bemutató. Pontosan emlékszem: március 19-én vasárnap délelőtt világitási próbát tartottam, amikor megjelentek a német katonák. Neveket és címeket követeltek. Hiába mondtuk, hogy mi színházat csinálunk, s nincs közünk a zsidó hitközséghez. Jó félórán át nagyon feszült helyzetet éltünk, de aztán valahogy sikerült meggyőznünk a németeket és továbbálltak. A munkától aztán elment a kedvem. A világitó próbát abbahagytuk. S a további munkát is.

— *Nemcsak a teremre, hanem az országra is sötétség ereszkedett...*

— Az a barátom, aki a Molière-darabot fordította, szintén szegedi volt, s még aznap a pályaudvarra igyekezett, hogy hazatazzon. Az állomáson igazoltatták és elkapták. Auschwitzba vitték; szerencsére túlélte a pusztító időket. Én másnap reggel mentem a pályaudvarra, engem is igazoltattak. Egyetlen igazolványt tudtam felmutatni, amely a hódmezővásárhelyi hadtesthez szóló hovatartozásomat dokumentálta. Ebben nem tüntették fel, hogy munkaszolgálatos vagyok, így zavartalanul hazautazhattam. A behívást nem kerülhettem el. Az I. hadsereg kötelékében nyáron már a Kárpátokban találtam magam.

— *Erről a hadtestről írja Mocsár Gábor, épp e folyóiratban közölt emlékezésében: ennek a története olyan, mint a mesében: hol volt, hol nem volt...*

— Valóban igaz. Összevissza meneteltünk. Vereckénél ki, másutt be. Értelmetlenség és zűrzavar uralkodott. Október 13-án olvastam, hogy Szeged felszabadult. Többször a halálból menekülve, kerülőkkel és akadályokkal decemberben hazajutottam.

— *Szegedet hogyan találta?*

— Vég élet folyt a városban. Volt élelem, s ez a legtöbbet jelentette. Roszos Pista és Rosman Gyuri is hazakerült.

— *Kezdődhetett a színházcsinálás!*

— Elkezdtük szervezni a fiatalok kamaraszínházát. Komócsin Zoltán támogatott bennünket, aki akkor a MADISZ főtítkára volt, őt már korábbról ismertük, a Hétvezér utcai Munkáskultúrház rendezvényein találkoztunk vele. Mi a szociáldemokrata ifjúsági szövetség védnökségében szervezkedtünk, de akkor ennek nem sok jelentőséget tulajdonítottak, mert mi is baloldalinak számítottunk. A zeneiskola előadótermét kaptuk meg. A városi orosz parancsnokság is támogatott; ők adtak igazolást ahhoz is, hogy Pestre menjek szerződetni. Vonat tetején utaztam a fővárosba, majd a pályaudvarról igyekeztem volna a Nemzetibe. De elkaptak az oroszok, s hiába mutattam szegedi bajtársaik útiokmányát, az Pesten mit sem ért. Teherautóra zsúpolltak, s vittek Mátyásföldre közmunkára. Árokásás közben bizony nagyon távolinak tűnt, hogy délután én ott legyek a Karnyóné előadásán. Azért nem adtam föl, s az ottani előjárókkal tovább folytattam a magam pörét. Végül elengedtek. Délután egy katonai teherautó bevitt Pestre, s láttam a Csokonai-játék előadását. Fővárosi színésznek vidékre szerződni: akkor nagyon csábítónak mutatkozott. Mert a legfontosabb látszott biztosítva: az élelem. Somlay Artúrral meg is állapodtam, hogy Szegedre szerződik. A Naplemente előtt, a Haláltánc és a Mi kis városunk főszerepét játszotta volna. A terv mégis meghiúsult, mert tifuszbajjárvány gyanúja merült fel a városban, s ez Somlayt visszatartotta. De azért mi nekikezdünk. Félhivatásos, félamatőr együttest verbuváltunk. Gera Zoltán, Sarlai Imre

és Rozsos István volt a sztár. Elhatározottan csak irodalmilag igényes művekkel akartunk szolgálni.

— *És Márkus László?*

— Először 1943-ban a Tisza partján vizsgáztattuk: Mindenáron színész akart lenni. Fürdőnadrágban állt, nyávogott és gesztikulált. Mondtuk neki, hogy szép szakma a malomszakma, kövesse édesapja foglalkozását. De nem nyugodott, a mi kamaraszínházunkban is játszott kisebb epizódokat, s aztán tanult Lehotaynál. Neki lett igaza.

— 1945. február 28-án Lakatos László *Helyet az ifjúságnak* című művével mutakoztak be...

— Ezt inkább programadásnak tekintettük. Cikket is írtunk, amelyben le-mocsokoltuk a régi művészetet. A helyzet groteskségéhez tartozott, hogy Bara-nyai igazgató zenedéjében csináltuk a színházat, aki egyben azt a színházat is vezette, amelyet mi oly szenvedélyesen megtámadtunk. Lakatos darabját már komoly irodalmi művek követték. Háy Németek című darabja, Az ördög cimbo-rája, Madách Civilizátora, a Dandin György és Molnár Színháza, amelyből mi csak két részt játszottunk. Jártunk tájra is. Dorozsmán nem kaptunk játsszási engedélyt, mert az ott tanyázó dali társulatot inkább pártolta a helyi vezetés. Játszottunk Hódmezővásárhelyen, ahol Sarlai Imre helyett beugrottam, s eljá-tszottam egy német SS-katonát. Hitler-bajuszt ragasztottam, bilgeri csizmát vet-tem, s darabbeli beosztottamat, Rozsost jól bokán rúgtam; borzasztó, mit mű-velhettem a színpadon. A Mississippi dallamára még dalt is fabrikáltunk, s éne-keltük: „Büszke vagyok, hogy kamaraszínész vagyok.” A dalba befoglaltuk azt is, hogy fizetésünket többnyire fában kaptuk. Pénz helyett, az orosz parancs-nokság jóvoltából, fával inkább szolgálhattunk. Tavaszzal aztán fölszámolód-tunk. A mi irodalmiasságunk helyett a városi színház operettjeire inkább igény mutatkozott.

— *S ez búcsút is jelentett Szegedtől...*

— Igen, pedig nagyon szerettem a várost. S nemcsak gyermekkorom ide-jében, hanem a háború után is. A harmadévet ugyan nem fejeztem be a főis-kolán, de minden hallgatónak igazolták az 1943/44-es esztendő. A felszabadulás után nem folytattam a bölcsészet, mindenképp Pestre akartam kerülni, hogy a rendezői ismeretekben elmerüljek. A Magyar Színházban Both Béla segéd-rendezőként alkalmazott is. Könnyű és nagyon tanulságos feladatok következ-tek. Heltai Néma leventéjét Bajorral és Tímárral felújították, s az ősbemutató díszlettervezője, Upor Tibor is az alkotók között szerepelt. Ők emlékeztek He-vesi Sándor rendezésére, így nekem szinte csak figyelmem kellett, s tanulhat-tam. Aztán a Víg özvegyet játszottuk Honthy Hannával az élen; az operettesek is tudták a dolgukat.

— *Olyan színházi izlés ez, amely ellen fél évvel korábban Szegeden még írásban és színpadon harcot hirdetett...*

— Bennem ez nem okozott konfliktust. Örültem, hogy ilyen kiváló művé-szek közelében lehetek. S mi fiatalok szabad időnkben Molière Tudós nők című darabját állítottuk színpadra. Fábri Zoltánnal, Székely Györggyel, Sallai Korné-liával, Móricz Lilivel gyakran együtt voltunk, s tervezgettünk. De aztán a színház csődbe jutott. 1946. augusztus 13-án nősültem, s ezen a napon állás nélkül maradtam. A következő esztendőben segédrendező lettem a Nemzeti-ben, s Both Béla biztatására feleségemmel megpályáztam egy Szovjetunióba szóló ösztöndíjat. Én megkaptam, feleségem nem, ő Szegedre szerződött. Né-hány hónapig, 1947 őszén még a Nemzetiben dolgoztam.

— *Bizonyára a Nemzeti lelkesen élte mindennapjait...*

— Virágzott a színház. Major és Gellért világszám volt nekünk. Előadás után a Keszeiben gyülekeztünk: Gábor Miklós, Pártos Géza, Ilosvai Katalin, Horváth Ferenc, Bozóki István fröccsözött együtt, s betértek Majorék is. Az Oktogonon az Arányi vendéglőben esténként feltűnt Klemperer, s ezek a találkozások, beszélgetések egy életen át kísérő, erősen ható élmények.

— *De elkövetkezett a mindent felülmúló élmény...*

— 1948. január 13-án indultunk a Szovjetunióba, én Leningrádba kerültem. Egy nyári szünet megszakításával másfél esztendőt töltöttem L. Vivien professzor mellett. Bejártam óráira, amelyeken a színészeket tanította, de a tanulmányi időt valójában az a gyakorlat jelentette, amelyet mellette mint segédrendező végeztem. Rendezőknek külön stúdiumot nem indítottak, a tanulást maga a gyakorlati munka jelentette.

— *Elméletileg bizonyára Sztanyiszlavszkij volt az orákulum.*

— Kizárólag. Én is úgy véltem, hogy Sztanyiszlavszkij mellett senki más nem vehető számba. S a szovjet színjátszás gyakorlatában is kizárólagossá lett Sztanyiszlavszkij. A Művész Színház minden más színházi kezdeményezést és próbálkozást legázolt, ami politikai-esztétikai egyeduralmat jelentett.

— *A szovjet színháztörténet más vonulatai szóba se jöhettek? Vahtangov, Mejerhold...?*

— A zsdanovi korszakban?! Egy antikváriumban megvásároltam Vahtangov könyvét, el is olvastam, de semmi hatást nem gyakorolt rám. Vivien professzor egykor Mejerholddal a leningrádi főiskolát alapította, de ezt a periódusát nem idézte. Talán nem is merte. Erre abból következtetek, hogy amikor 1964-ben a Szovjetunióban jártam, s őt felkerestem — nagyon öreg volt már akkor —, figyelmembe ajánlotta a Vahtangov Színházat. Fiatal társulat alakult, mondta, s egy Juriy Ljubimov nevű rendező vezetésével kitűnően játszó Brecht Szecsuáni jóemberét. Belőlük alakult aztán a Taganka együttese. Vivien tehát érzékenységet mutatott más színházi áramlatok iránt is. De az a kor nem engedte, hogy tanítványainak beszéljen erről, és színházi munkájában is hasznosítsa korábbi, történeti tapasztalatait. A szovjet tanulmányút élményére utalva: láthattam a harmadik generáció óriásait: Kedrovot, Kacsalovot, Knyipper-Csehovát. Leningrádban Cserkaszov, Szimonov estéről estére elképesztő tudással az orosz realista színjátszás nagy iskoláját mutatta be. Az orosz avantgarde-ről nem eshetett szó.

— *Leningrádból hogyan látszott a magyar színjátszás?*

— Borzasztó posványinak. Ösztönös, tanulatlan társaságnak láttuk a hazai színészeket. Jób, Bárdos hülye, akik kimentek a divatból, vélekedtünk.

— *Kegyetlen vélekedés.*

— Igen, nagyon kegyetlen. De ahogyan örepszik az ember, s ahogyan a mai fiatalság rólam kialakítja a maga torzképét, nem tudok haragudni. Én is ilyen voltam.

— *Hazajöve bizonyára nem titkolta véleményét. Mit szóltak a bírált s kiváló, nagy művészek?*

— Hallgattak. Bizonyára féltek tőlem. A Szovjetunióból jött embertől.

— *Sztanyiszlavszkij életműve máig hatóan megszenvedte, s érdemtelenül, az akkori idők kanonizálását.*

— Országszerte Sztanyiszlavszkij-körök alakultak, vulgárisan értelmezték

elméletét, pedagógiai módszereit. Mások eleve elutasították. Pedagógiai gondolkodása pedig olyan rendszert alkot, amely a mai színházi munka számára is nélkülözhetetlen. A színész munkája című könyve olyan, mint Barcsay anatómiája. Magyar fordítása elavult, újra kéne fordítani. S hogy az ötvenes évek mennyire megsemmisítette Sztanyiszlavszkij tekintélyét, jó példa erre, hogy nemrégiben, amikor kerestem a pesti színművészeti főiskola könyvtárában, egyetlen példányt se találtam művéből. Le kellett sokszorosítani, hogy osztályommal módszerbeli kísérletekhez kezdhessünk. A mai színházi gondolkodás Brookra, Brechtre és másokra hivatkozik, de Sztanyiszlavszkijt teljesen elhagyta.

— *Hevesi és a magyar színházi emberek gondolkodása is ismeretlen. Ami egyik oka lehet a zavaroknak...*

— Molnár Gál Péter Gellért-könyvét nem számítva Gellért Endrével se törődünk. Nincs ez rendjén, hogy a hazai hagyományok is teljesen ismeretlenek.

— *Az lett volna a természetes, hogy szovjet tapasztalatokkal hazaérkezve, a Nemzetiben politikai művészi megbízatással folytatja az osztályharcot. Az Úttörőszínházba került...*

— Akkor az nagyon fontos megbízatást jelentett. Új színháztypus kialakítását bízták ránk. Számomra pedig természetes volt, hogy ott dolgozzak, ahová a párt állít. Büntetettek és fiatalok jó közössége formálódott az Úttörőszínházban. Fábri Zoltánnal remekül dolgoztunk. Nagyon komolyan vettük feladatunkat. Éppen Sztanyiszlavszkij gondolatától vezérelve, miszerint a gyermekeknek úgy kell játszani, mint a felnőtteknek, csak jobban. Gyönyörű két esztendő töltöttem az Úttörőszínházban.

— *A szövetség vezetőjeként már nem élt ilyen idillikus közegben. Színház- és Filmművészet 1951/9-es számában önkritikája olvasható: Majorral nem végezték jól a dolgukat. Gábor Miklós hozzászólásában úgy ír, hogy Horvai István átvette Major hibás munkastílusát. Miben hibáztak?*

— A szövetség a hatalmi oldalról kiindulva mutatta azt a harcot, amely a társadalom mindennapjait is áthatotta. Be kellett vallanunk, hogy klikket alkotunk. Éppen akkor önkritikát követeltek tőlünk.

— *Mint végezték munkájukat a szövetségben?*

— Este héttől másnap hajnali négyig üléseztünk, tanácskoztunk. Kegyetlen korszak volt, amelynek során politikai harc zajlott a polgárság ellen. Kérdés persze, hogy ez a felfokozott küzdelem nem kispolgári forradalom volt-e? Az átalakulás akarása azonban hihetetlen mozgatóerőt jelentett. Mindenképpen őszintén csináltuk. Legalábbis bennem ez a harc megújuló szándékkal élt. Cinizmus nélkül. De vakság és elfogultság kísérte ezt a harcot, ami tévedéseinkhez, vétkeinkhez vezetett.

— *Személyes tragédiák se érintették meg? Nem érezte, hogy a korban zavar és hazugság mutatkozik?*

— Akkor még nem. Hogy Somlay öngyilkos lett, annak okát nem tudtam, csak később derült ki. Déry Sári halála nagyon megrázott. S hogy Timár a Szózatot azzal a nyomatékkal szavalta, hogy jöni fog egy jobb kor, az számomra felfoghatatlan kérdést jelentett. Hiszen abban éltem, hogy most van a legjobb kor, és semmiféle jövődőlésnek nincs helye. A kitelepítésekkel kapcsolatban lojálisan viselkedtem. Helyzet mindig van, véltem, s most, ha a párt

úgy látja, akkor ez a helyzet és ez a helyes intézkedés. Tudtam például, hogy Mialkovszky Erzsébet édesapját kitelepítik, de nem avatkoztam bele. Egészséges és beteg gondolatok kergették egymást.

— *Egy 1954-es írásában, amely a Madách művészi kérdéseiről szól, említi: 1951-ben azzal a céllal hozták létre, hogy a Nemzeti versenytársa legyen. Központosított államhatalomban meglepő fordulat: Majorék kitüntetését gyön-gíteni.*

— A pártközpontba hívtak bennünket össze, s gyakorlati kérdésként vetődött fel, hogy a Nemzeti túl sok helyen játszik. Időközben újjáépült a Vigszínház épülete is. Eldöntötték, hogy a három nagy épülethez — Nemzeti, a volt Magyar, Madách, Néphadsereg — jelentős erőket kötnék. Olyan megosztottságban, hogy versenytársak legyenek. Eldöntött tény volt az is, hogy Majort és Gellértet szétválasztják. Én, mint kívülálló, felszólaltam és helytelenítettem az elképzelést, mert ők együtt jelentősek; Major a fantaszta, Gellért a rendcsináló. Révai erre azt válaszolta, hogy akkor csináljam én. Utazom vissza a Szovjetunióba, válaszoltam, mert a diplomamunkát még el kellett készítenem, hogy a diplomát megszerezsem. Megkapja utazás nélkül is, nyugtatott meg Horváth Márton, s megbíztak, hogy szervezzem meg a Madách Színházat. Elkezdtem a munkát, s már volt mit folytatni, mert Gellért Endre a társulati listát is elkészítette.

— *Szóba került az is, hogy Soós Imrékét osztályát leszerződte. Erre mégsem került sor. Miért?*

— Szerettem volna, de nem lehetett. Soós Imre valami vizsgáját nem tette le, talán ezért.

— *Szirtes Ádám politikai okot említett. Soóst feljelentették, s ezért kellett Debrecenbe mennie.*

— Lehetséges. Ádám biztosan jobban tudja. Ígéretet mindenesetre kaptunk, hogy később eljőhet a Madáchba. Úgy is lett; Imre 1955-ben hozzánk szerződött.

— *Egy beszélgetésben életének erről a korszakáról úgy szólt, mint vezetői-közéleti tévelygéséről. Mából visszatekintve: miben látja a zavar okát?*

— Olyan lehettem, mint amikor az úton a részeg megy; nem néz semerre. Semmiféle hatásra nem figyeltem. Aktív-agresszív lehettem. De nem volt kettős életem. Sztálin haláláig kétség se merült fel bennem arról, hogy amit a párt gondol, azt harcosan-keményen végig kell-e csinálni. Csak a színházra koncentráltunk, s annak éltünk.

— *Az 1950-es színházművészeti konferencián napi aktualitásban fogant hazai és szovjet darabok műsorba illesztésében látta a színházi élet és a társadalom forradalmas változását. Feltűnő, hogy mint a Madách Színház igazgatója és rendezője, mégis igényesebb feladatokat választott. Elmélet és gyakorlat következetlensége az ön munkásságában is kimutatható — történetileg nézve kedvező tanulsággal. Akkor nem vette észre önmaga „tévelygését”?*

— Fel se merült bennem. Darabválasztásban tudtuk, hogy mi a jó és mi a rossz. Muszfeladatot persze kellett csinálnunk, mint ahogy ma is rónak ránk kötelezettséget. De munkámban mindig is az vezetett, hogy szemetet nem csinálunk. A napi politikában Magyarország átalakításáért folyt a küzdelem, de a színházban mi ezt jó pszichológiai realista művek színrevitelével akartuk szolgálni. A Szovjetunióban is láttam a magas kultúrájú emberek körében, hogy nagyon szigorúan és igényesen elkülönítik a jó és a rossz műveket. Sarkadi, Hubay, Csehov, Osztrovszkij műveinek igényes színpadra állítását tekintettük munkánk központi feladatának.

— *Illő talán, hogy a ma is élő kiváló munkatárs és művészember alakját felidézzük: Pártos Gézáét. Mert ő ekkor, majd a Madách későbbi életében Sarkadi, Füst Milán színpadra állításával sokat tett a magyar dráma ügyében.*

— A körülötte való hallgatás bizonyára azzal magyarázható, hogy disszidált a hatvanas évek végén. Emberként én hamarabb ismertem meg, mint művészként. Későbbi felesége nekem Szegeden az elemi iskolában osztálytársam volt, s Pártos Géza gyakran lejárt udvarolni. Aztán a Kamaraszínházban is rendezett, és nagy barátok lettünk. Pártos Géza rendkívül finom és kultúrált ember. A Madách vezetésében ellensúlyozni tudta azokat a durvaságokat, amiket én elkövettem. A színészek rendkívül szerették. Találkoztunk abban, hogy mindketten legfontosabb feladatunknak az új magyar dráma életrehevését tekintettük. Sarkadi első két darabját én rendeztem, majd a hatvanas években ő folytatta a Madách Sarkadi-sorozatát Az elveszett paradicsommal és az Oszlopos Simeonnal. Pártos Gézának Az elveszett paradicsom és az Oszlopos Simeon című előadását azóta se múlták felül újabb értelmezések. Olyan közel volt ahhoz a korhoz, amiről szólt. A rendező és Gábor Miklós döbbenetes lírával, mély önkritikával, színháztörténeti jelentőséggel vitte sikerre mindkét darabot. S most, hogy annyi szó esik a Boldogtalanokról, ne feledjük: azt is Pártos emelte be a színházi életbe. Hogy a magyar színjátszásnak Füst Milán-élménye van, az Pártosnak köszönhető. A IV. Henrikkel már 1946 előtt foglalkozott a Madáchban, s tíz évvel később nagy formátumú előadásban tervét meg is valósította. Kár, hogy oly gyorsan, alig egy évad után le kellett venni a műsorról. A Catullussal tovább folytatta ezt a vonalat. Megjegyzem, hogy amikor ifjan végigolvastam a világ drámairodalmát, sok száz mű között az egyik legnagyobb revelációt számomra a IV. Henrik király jelentette. Pártosnak összekötő szerepe volt a vezetők és a színészek között. A szakadékokat, feszültségeket megszüntette. Ideális főrendezőtípus, aki fel tud oldódni, át tudja élni a színházat a színész nézőpontjából is. Ami talán azzal is magyarázható, hogy a harmincas évek végén a Független Színpad előadásain színészként lépett fel. Pártos Géza él, reméljük hazajön, és dolgozni fog. Nagyon szeretném, hogy az én osztályomban egy kurzust vezessen a főiskolán.

— *Sennyei Vera 1954-ben a nyilvánosság előtt panaszkodott a Madách Színház vezetőinek elfogultságáról. Késérősége milyen feszültségből eredt?*

— A Farkasok és bárányok értékelésekor például azt mondtam: Sennyei jól játssza szerepét, de nem az ő szerepe. Durva, tapintatlan igazmondás, amelyet nem lett volna szabad gyakorolnom. Tolnay és Dayka Margit jelentette a szereposztás első vonalát, és Sennyei úgy érezte, hogy mellőzzük. Érthető színészi késérőség. 1954 tavaszán a Három nővért próbáltuk, s már a főpróbáig eljutottunk, azt terveztük, hogy ősszel tartjuk a premiert, de nyáron hárman távoztak az együttesből. Elment Sennyei, aki Olgát alakította, igaz, hogy jött Kiss Manyi és csodálatosan eljátszotta a szerepet. Elment Ráday is, aki Kuli-gint formálta, de elégedetlen volt szerepével. Folytonosan azt emlegette, hogy ő Tuzenbach. Amikor később megnéztem a harmincas években készült filmjeit, megértettem: ő mindig szerelmes szerepeket játszott és Tolnai Klári partnere volt, ezért vágyott Tuzenbachra. Elment Bánky Zsuzsa is. Hármójuk távozása nagyon megrendített. Úgy gondoltam, hogy ez szervezett robbantás a színház ellen. Akkor nem értettem, ma már látom a színész oldaláról is: ha úgy érzi, hogy szűk a tér, s menni akar, ez természetes. Majd később felismeri azt, hogy mennyire volt igaza, s önnön szerepét helyesen mérte-e be a társulat egészében?

— *Horváth Teri lírai hevülettel, szeretettel idézi meg az Ön által vezetett Madách Színház korszakát, ám Soós Imrével kapcsolatban megemlíti: megtörtént, hogy Imrét gúnyolták kollégái.*

— Nem emlékszem rá. Soós zseniális volt a Szeptemberben. Inkább Horváth Teri túlérzékenységről lehet szó szeretett barátjával kapcsolatban. A színház mindennapjaihoz hozzátartozik, hogy a rendezővel, kollégával szemben büfében, másutt megjegyzéseket tesznek. Destruálnak. De ez nem érdekes, természetes velejárója a színészi munkának. Irigység, méltatlanság, különféle indulatok így levezetődnek. Kizárólag a színpadi munka a fontos. S ebben soha semmiféle zavar nem mutatkozott Soós Imre körül. Mert ha ez megtörténik, akkor az borzasztó következményekkel jár a produkció és a színház életében is. Egyenlő a hasfelmetszéssel.

— *Megért ilyen pillanatot?*

— Néhányszor igen, Amikor például az Eljő a jegesben Bástit nem fogadta be a társulat. Előadás közben is mindenféle látható és láthatatlan kis trükköt kigondoltak, hogy Bástit színpadi munkájában ellehetetlenítsék. Ez már a szakítás pillanata. Az előadás pedig tönkremegy. Imrére is tehettek megjegyzést, de a munka nagyszerűen, sérelemmentesen folyt. Szerettem volna vele a Peert is megrendezni. Nagyon szép éveket éltünk a Madáchban.

— *Ismét csak Horváth Terit idézve; az 1956-os eseményekkel kapcsolatban úgy írja: Horvai Istvánt elkergették. Valóban elkergették?*

— A színházból távoznom kellett mint sztalinistának. Nem tudtam elképzelni, hogy ez megtörténjék. Azt hittem, hogy összeforrtak vagyunk, s a színház ereje képes összetartani az embereket a nehéz helyzetekben is. Rá kellett döbbennem, hogy a nagy változás először a kisebb dolgokat, elnyomott művészi vágyakat, egyéni sérelmeket hozza felszínre. S az egész, az ügy távlata nagyon is másodlagossá válik. November negyedike után visszamehettem volna a színházba, de nem volt erőm hozzá. Hosszú évekig még az épületbe se tudtam bemenni. Egyik oldalon sztalinistának mondtak, a másik oldalon megrendültséget jobbrahajlásnak minősítették. Vidékre „lettem ítélve”.

— *Debrecenbe került, ahol 1957 tavaszán Sheridán Rágalom iskoláját és Shaw Fekete papagáját rendezte. Nagy nevekkel dolgozott: Mensáros, Simor Erzsi. Ők, a korábbi büntető expedíció nyomán, utolsó hónapjaikat töltötték a Csokonai Színházban, már Pestre készülődhettek. Van valami mosolygató abban a visszatérő politikai döntésben, hogy időnként Debrecen, máskor Miskolc, Szolnok vagy a József Attila Színház különféle okokból száműzött művészek gyülekezőhelyévé lett. Ennek nyomán emlékezetes produkciók és színi évadok születhettek.*

— Igen, a politikai színezetű döntés ellentétjébe fordult, művészi produktummá lényegült. Minőséggé. Debrecenben kitűnő hangulatban dolgoztunk. Kulturált s emberileg is kiváló együttesnek ismertem meg a társulatot abban a kétszer öt hétben, amelyet a városban töltöttem. Igazában a színház életére nem tudtam odafigyelni, mert a saját sebesülésemmel voltam elfoglalva. De nagyon melengető érzés volt épp abban az állapotban, ahogyan Debrecenben fogadtak. Nem a kitagadott, kirúgott igazgató-rendezőt látták bennem, hanem befogadtak, és szeretettel közeledtek hozzám.

— *Latínovits Zoltánt is itt, Debrecenben ismerte meg.*

— Ekkor még nem találkoztunk munka közben. Később, 1959-ben, amikor a Kötéltáncot rendeztem Debrecenben, akkor a főszerepet ráosztottam, de még

ekkor se dolgoztunk együtt, mert a filmgyár kikérte. Akkor forgatta első filmjét, a Gyalog a mennyországban címűt.

— *Miskolcon a Párizsiak New Yorkban című darabban kezdődött el több megszakítással, csaknem másfél évtizedes közelebbi kapcsolatuk.*

— Játszott az általam rendezett Tisztességtudó utcalányban, a Néva partjánban Lenint alakította, és Filippo Vannak még kísértetek című komédiájában is szerepelt. Zoli ebben a korszakában maximális odaadással dolgozott. Nyoma sem volt annak a kötekedő hajlamnak, amely későbbi periódusaiban hullámszerűen rá-rátört.

— *Latinovitsnak a Vigben eltöltött első periódusában a Közjáték Vichyben című darabban dolgoztak újra.*

— Az ember pályáján egészen kivételes adomány az, ahogyan Miller darbjában az együttessel dolgoztunk. Ideális, s már-már hihetetlen harmóniában készültünk. De a Vigből való első távozása a kettőnk közötti konfliktusból indult. Radzinszkij Filmet forgatunk című szovjet darabban kapott feladatot, amelyben sehogyan sem akart részt venni. Egyik próba előtt, délelőtt a filmgyárban hangoztatta: ma kijátszom magam a darabból. S valóban: a próbán mindent megtett ezért; krákogott, bőfögött, destruált, csakhogynem hányt. Én, már értesülve szándékáról, indulatba jöttem, s összetűztünk. Elérte, amit akart...

— *Latinovits Zoltán részvételét tekintve érdemleges ügy volt Radzinszkij darabja?*

— Néhány aktuális kérdést tisztességesen, az akkori szovjet dramaturgiát tekintve újszerűen vetett fel. Mára elvesztette hatását. Zoli közömbös volt a feladattal, nem érdekelte, nem érezte közét hozzá, ezért csinálni se akarta. Én abban hibáztam, hogy akcióját komolyan vettem. Ha provokációját ironikusan kezelem, az eset további háborúsággal nem járt volna.

— *Ködszurkáló című könyvében úgy ír, hogy életének egyik legemlékezetesebb időszaka volt, ahogyan a Ványa bácsira készültek.*

— A Ványa bácsival kapcsolatban talán túlzottan kiemeli személyemet. Valóban nagyszerű munkamenetben dolgoztunk, de Zoli akkor lelki és testi ámokfutásban élt. Pályáján fordulatnak tekintette Ványa bácsit, úgy érezte, hogy ezzel belépett egy idősebb szerepkörbe. A IV. Henrik próbáján szerzett sérülése folytán mankóval dolgozott, iszonyú erőfeszítések és belső feszültség közepette. Sok megbocsátó gesztust tettünk vele szemben. De kivételes, rendkívüli személyisége minden türelmet meg is érdemelt.

— *Miskolcra visszatérve: milyen büntetőtelepnek tűnt?*

— Valójában én több helyütt szerettem volna dolgozni, kötöttség nélkül, szabad, független rendezőként, de csak Miskolcra mehettem. Nem volt könnyű a munka, mert akkor rekonstruálták a színházat, s a különféle kényszermegoldások rendkívül megnehezítették a mindennapi életet. Jákó Pál volt az igazgató, aki annak előtte a Madáchban igazán nem volt elkényeztetett színészem. De mindent elfelejtett, felülemelkedett sérelmein, s igazán nagyvonalú vezetőnek bizonyult.

— *Ezt követően mégis az Operettszínházhoz szerződött. Ennyire fontosnak tűnt Budapest?*

— A kérdés ennél jóval bonyolultabban vetődött fel. Miskolcon jól éreztem magam, s az ott eltöltött évek nyomán tettem fogadalmat: ha tehetem, minden évben egyszer vidéken is rendezek. Annyira fontosnak tartom a vidéki

színházak emberközeli életét. Abban a nehéz közegben, amiben dolgoznak, fokozottan megérdemlik a segítséget, tiszteletet, figyelmet. Éltre szóló köszönet azért a kivételezettségért, amiben élhettem azokban az években. Elhatározásomat azóta is tartom, betegségem időszakát leszámítva Veszprémbe minden évben visszatérek. De Pestre való távozásomról kérdezett. Akkor úgy fordult a helyzet, hogy Major Tamás hívott a Nemzeti Színházba. S már véglegesnek tűnt, hogy a Nemzetibe megyek, amikor feljebb nemlegesen döntöttek.

— *Máról visszatekintve talán javára szolgált a döntés; akkortájt kezdődött meg a Nemzetiben az emberi és művészi porladás.*

— Erről nem vagyok hivatott beszélni, mert nem dolgoztam ott. Fájdalomdíjként még az Úrhatnám polgárt megrendeztem — nagy bukással. Molière-t azóta se vittem színre. Akkor az elutasító döntést követően azon voltam, hogy abbahagyom a pályát. Arra gondoltam, hogy elmegyek tanárnak vagy egy művelődési ház vezetőjének. Családi helyzetem akkor már nem engedte meg a folyamatos vidéki életet. Egyetlen lehetőségként az Operettszínház adódott. Két-három napig pokoli kétségek között éltem; Ádám Ottó és Pártos Géza nyugtatott, s biztattak; a zenét meg fogom tanulni. Ha nem folytatom a pályát, később már nehéz lesz visszakerülni. Elfogadtam az Operettet. Utólag visszatekintve azt mondhatom: jól döntöttem. Akkor egész nyáron a Boccaccio zenéjét hallgattam, tanulmányoztam, s ősszel az első próbára kottával a kezemben mentem be. Ez megdöbbenetette a társaságot, s a munka nagyszerűen haladt. Pazar gárdával dolgozhattam: Honthy, Latabár, Sárdy és a többiek. A nagy generáció utolsó éveit töltötte együtt.

— *Szakmailag az Operett miben szolgálta további rendezői munkáját?*

— Megtanultam a zene kényszerítő erejét, amely meghatározza, hogy meddig tarthat egy jelenet. Ritmuskérdésekben tudom hasznosítani az ott tanultakat. A kórusnak zenével, színpadi cselekményhez alkalmazkodó mozgatása is bonyolult feladat. De akkor, válságos éveimben talán emberileg adott legtöbbet ez a világ. Az operett színpada teljes naivitásában él. Egy mesevilág, amely nélkülözi a cinizmust. A játék azonos önmagával, ami ott történik, az ott igaz is. S nekem erre a hitre mint életerősítőre szükségem volt. Operettet játszani csak teljes odaadással, gyermeki naivitással lehet. Éppen ezért nem hiszek az operettnek újabban divatos pamfletesítő előadasmódjában sem. Az Operettből úgy távoztam, hogy 1962 tavaszán Várkonyi a Vígszínházba hívott. Vele régtől jóféle művészi kapcsolatot tartottunk. Így is folytatódott. Haláláig olyan virágzó-termékeny emberi, alkotó együttműködésben dolgoztunk, mint annak előtte Pártos Gézával a Madách Színházban.

— *A Madách Színház direktori posztján szerzett csalódások után hogyan volt lelkiereje újlag igazgatói megbízást vállalni?*

— Az 1956-os kudarc után megfogadtam, soha nem óhajtok hatalmi helyzetbe kerülni. Várkonyi betegsége idején, a színház átmentése érdekében, mégis — ideiglenesen — elvállaltam a vezetői posztot. Nem gondoltuk, hogy Várkonyi meghal. Azt kell mondanom, hogy nem tettem okosan, az igazgatói tisztá rengeteg nyüggyel, kötelezettséggel jár, elvonja a figyelmet a rendezői és a pedagógiai munkától. S hatvan év fölött már egyre többet foglalkozik az ember az élet végességével.

— *A Vígszínházban két újabb magyar szerzővel ígérkezett jó kapcsolat: Thurzó Gáborral és Dunai Ferencel...*

— Dunai Ferenc a Nadrág című vígjáték után megírta Az asszony és pártfogóit, amely nyomán további, s erősödő darabírói pályát vártunk Dunaitól; ő

sajnos disszidált, s Amerikában nem tudta megtalálni önmagát. Thurzó Gáborral a Hátsó ajtó és a Záróra után a mondanivalót tekintve váltak el útjaink.

— *Megkésve aztán Csurka István következett.*

— Csaknem húsz évvel ezelőtt már a Ki lesz a bálányát nekem kellett volna rendeznem. De ismeretes, hogy a darab akkor nem kerülhetett a Víg-színház színpadára. Tavaly tavasszal sikerült színpadra vinnem. Aztán a Deficitet Csurka Pista már nekem írta, ez is jó időt várakozott. Végül együttműködésünk az Eredeti helyszínnel kezdődhetett el. A Víg, a veszprémi és a moszkvai Művész Színházban rendezett Csurka-műveket számolva összesen tízszer állítottam színpadra. Legtöbbet valamennyi szerző között.

— *Miben látja a Víg hagyományát?*

— A régi Molnár—Bródy—Szomory-vonal is a maga dramaturgiájában, a magyar társadalmi élet kérdéseivel foglalkozott. Ez mai hagyományként él. Régen sok másod-, harmadrendű darabot is játszottak, ma ezt nem engedhetjük meg magunknak. Új törekvésekkel is megpróbálkozunk. Uthalatok a Kőműves Kelemenre, Csehov-vonulatunkra vagy a Sanda bohóca.

— *Csurkát és Örkényt nem számítva szűköznek tetszik a Víg-színház magyar repertoára.*

— Azon darabok többsége, amiket a közelmúltban a Nemzeti bemutatott, az nálunk volt, de nem vállaltuk őket. A szerzőket alapos átdolgozásra kértük. Lehet, hogy nekünk rossz tulajdonságunk, hogy elvadítjuk a szerzőket. Abban se vagyunk bizonyosak, hogy helyettük jobb műveket mutatunk be. Aztán rendezői kérdés is, hogy ki melyik írónak a stílusába tud belehelyezkedni. Csurkában bízom, korábban Eörsivel is jó munkakapcsolatot tartottunk. A Hordók után újabb darabjait nem mutathattuk be. Több, színpadra alkalmas darabját íróasztalomban őrzöm, ha érdeklí, odaadom, olvassa el.

— *Ha veszprémi munkálkodásának emlékezetes eseményeire gondolok, feltűnő, hogy olyan szerzőket állított színpadra, országos sikerrel, akiket mindmáig a Víg-színházban nem láthattunk. Remenyik Zsigmondra, Németh Lászlóra gondolok. Miért e megosztottság?*

— A veszprémi színház hagyományára emlékeztetem: elsősorban a népért felelős, társadalmi indíttatású magyar drámák életterét óhajtja megteremteni. Nem formai újítások jellemzik tehát, hanem a tartalmi közlésben van a színház fő jellege. Németh Lászlót szeretem, de Németh László nem a Víg-színház írója. Noha én direktora vagyok, nem akarom ráerőszakolni a társulatra. Nem bízom Remenyik Zsigmond pesti sikerében, bármilyen fájdalmas ez. A genius loci viszont nagy teremtmény erő: a színészek odaadása üggyé emel egy-egy Németh-, Illyés-, Remenyik-bemutatót. Meggyőződésem, hogy a Majálist a Víg-színház se tudta volna erősebben eljátszani, mint tette a veszprémi társulat. Az Edes Annát például Gyurkovics Tibor adaptációjában a Vighben akartam megrendezni. De időközben felismertem, hogy a mi színházunk az olyan társadalmi kritikai formulákat, amelyeket rengeteg erényével együtt ez a darab képvisel, már meghaladta. Látszólag kettős gondolkodásnak, ellentmondásnak tetszik, de bennem megfér. Az én ügyeim nem akarom mániává fokozni, a színház központjába helyezni. Amiről úgy látom, hogy nekem kedves, de nem a Víg fő sodrásába illik, azzal Veszprémben jelentkezem. Talán se én, se a Petőfi Színház nem jár rosszul.

— *Hogyan látja a Vig helyzetét a hazai színházi életben?*

— Most inkább a kritikai hang uralkodik velünk kapcsolatban, mintsem az elismerés. Talán kevésbé vagyunk divatosak, mint néhány évvel ezelőtt. Nekünk magunknak kell megvizsgálni háttérbe szorulásunk okát: valóban elmaradtunk-e, s ha igen, milyen okokból? Kiürültünk-e, vagy nem elégséges a mondandónk? Most a Merlin és a Tangó új hangvételt céloz, s Nádas Péter darabját is ebben a vonalban említhetjük, amelyet már évek óta szeretnénk bemutatni. Most végre megkaptuk a jóváhagyást.

— *Miben látja színházi életünk provincializmusát?*

— Évtizedekkel ezelőtt sokféle hibát elköveltünk, de egy bizonyos volt: az értékrend. Senki se vonta kétségbe, hogy Pécsi Sándor, Kiss Manyi és a többiek a legkiválóbb művészek. Ma összekeveredtek az értékek, s nem mutatkozik tisztelet a legjobbak iránt. Manapság kitűnő előadások születnek, s harc folyik bizonyos minősítésekért. S ez az esztétikai célzatú küzdelem más irányban éppen olyan szűk, mint egykor a mi napi politikai fogantatású szemléletünk. Hogy egymás munkáját az alkotók nem becsülik, szinte természetes. A színház történet tucatjával szolgáltatja a példát; Vahtangov és Mejerhold Sztanyiszlavszkijjal való ellentétére utalhatok például. De a személyeskedő kitűnő jellegű küzdelmekben önértékelésnek lennie kell. Tudomásul kell venni azt is, hogy román, lengyel és más kiemelkedő színházi kultúrákat utánózva se érhetünk el igazi mély és tartós eredményeket. Mert azt sem szabad elfelejteni, hogy a példákat nagy egyéniségek szolgáltatták, s akik itthon követik, másolják, már formátumra se akkorák, beleértve magamat is. Tudomásul kell vennünk: a mintavétel segíthet, javíthat, de eredetiséget nem hoz. A magyar költészet azért óriási, mert a világirodalomban megteremtette originalitását, mert miközben a világ áramába kapcsolódott, a maga gyökérzetéből nőtt nagy formátumúvá. Mostanában jelek mutatnak arra, hogy egy-egy színház különbözzék a másiktól. De ebben a különültségi ambícióban hiányzik a hagyománytudat. Sőt némi büszkeség mutatkozik a tudatlanságban, amikor régi színházi emberek, gondolatok szóba kerülnek. „Nem ismerem” — halljuk sokszor. Ami pedig nem dicsekedni való. Gellért Endre, Hevesi, Paulay és a többiek munkáját nem tartják lényegesnek. Külföldi, éppen divatos szakírók munkájával beérik. A megnyilatkozásokból sokszor kitűnik: a mélyebb műveltségben hiány mutatkozik. Talán a kor szűkebb műveltségi kört követel.

— *Olykor mintha egy-egy előadás vagy színház görcsösen a halhatatlanságot hajszolná...*

— Igen. Mert gyakran feledjük a színház proliságát. Azt, hogy a színház nemcsak templom, hanem istálló is. Nem kéne elfeledkeznünk az emberi, gyarlóságokkal teli részéről sem. Több elengedettség szükségeltetne. Könnyedebben kéne csinálnunk színházat. És kevésbé ideológiásan. Mert mégiscsak színház a színház.

— *Annyi, az emberi, közösségi kapcsolatokat széthúzó tényt élve és tapasztalva, az ezredből is kifelé tartva ugyan mi dolga lehet a színháznak?*

— Meggyőződésem, hogy az élet-halál kérdéseket nem befolyásol. Az olvasmányélmény például mélyebb nyomokat hagy az ember életében. Ne ártassuk magunkat: a színház kisebb helyet foglal el az életünkben, mint akár évtizedekkel ezelőtt. De az bizonyos, hogy a napi kérdések megoldásában alakítja az ember felelősségtudatát. Magasabb önismereti és önvizsgálati igényt építhet be gondolkodásunkba. Általánosabb, társadalmi vonatkozásban pedig a nép kulturáltságát építheti.

— *Mi a siker?*

— Nagyon nehéz rá válaszolni. Sokféle lehet. Még eredetét tekintve is. Amikor az együttesnek jó és szívesen csinálja, az például sikerre vezethet. Mint például az A. Miller: Közjáték Vichy-ben esetében történt. De az ellenkezőjére is mondhatok példát. Ljubimov rendezésében Dosztojevszkij Bűn és bűnhődését a társulat nem szívesen csinálta, mégis nagyon jól játszották. Az sem baj, ha az eredmény félsiker. Az is a színház természetéhez, mindennapjaihoz tartozik. Megtörténik, hogy sok félsiker aztán kiugró és kiemelkedő produkcióvá összegeződik.

— *S a bukás?*

— Amikor semmi közlendője nincs se a társulatnak, s nekem rendezőnek se.

— *Bizonyára megélte már.*

— Igen. Például Csurka Reciprok komédiájával. A bemutatás körül sokat kötekedtek. Aztán mire munkához kezdtem, üresnek éreztem magam; a drámai gondolat kifutott belőlem. Ezt éreztem én is és az együttes is. Az se ígér túlzott sikert, ha vállalni kell bizonyos kötelezettségeket. Késérőség nincs bennem. Most például olyan periódusban vagyok, hogy nincs olyan darab, amely mindenáron színpadi közlésre kívánczik belőlem. Dolgozni viszont kell, évente legalább két rendezéssel elő kell állni. Ellentétben az íróval, a zeneszerzővel, aki csak akkor alkot, ha, optimálisan feltételezve, belső kényszert érez. A színházi embernek folyamatosan működnie kell. Eltelhet öt-hat év, hogy belül nincs felkészülve az ember, aztán egyszer több minden kibukik belőle. A közlésnek periódusai vannak.

— *Sűrgetni nem lehet ezt a belső készütségi állapotot?*

— Görcsöt okozni nincs értelme. Kivárós természet vagyok, most éppen ezt a korszakot élem.

— *Jó időben a színház erkölcsi intézmény is. Hogyan vélekedik erről?*

— A társadalom életében a színháznak erkölcsi kötelezettsége is van. Ami elsősorban a benne végzett munka maximális teljesítését jelenti. Hogy ki tudjuk fejteni azt, amit akarunk. Akkor valósulhat meg, ha a jellem és a hirdett ige egybeesik. Manapság sajnos nincs így. Megjegyzem persze, hogy a jellem önmagában nem kvalifikál.

— *Brecht azt mondja, hogy a színész jelleme az adott szerephez való viszonyában ítéltető meg.*

— Ez így van. Jó volna, ha a rendezőt is mérhetnénk ezen. Vele kapcsolatban a kérdés úgy szól, hogy a létrehozott alkotás erkölcsös-e? Ad-e valami lényegeset?

— *S aki rosszul dolgozik?*

— Ha nem úgy viselkedik, súlyos sebeket ejthet az egészen. A színház életén tehát.

— *Az új gazdasági követelmény, a közvetlen nyereségközpontú gondolkodás nem veszélyezteti-e a színházak művészi munkáját?*

— Semmi jel nem mutat arra, hogy a színházaknak az állam által történő megbecsülése erősödne. Sőt, ellenkező folyamat tanúi vagyunk. Hozzá: még csak az elején tartunk! A dotációstop bekövetkezett, de ezzel együtt minden téren a drágulást konstatáljuk. Objektíve tehát a befagyasztott állami támogatás egyre kevesebbet ér. A tendencia lényege: tartsd el magad! Kény-

szerűségből mi is belementünk ebbe a helyzetbe; egymillióval többet tudunk juttatni a színészeknek, de ezt az összeget többletbevételből kell előteremteni. Azt észleljük, hogy a színészek érzik, hogy érdemes egy-egy szerepet elvállalni, mert a kötött fizetés helyett most fellépésük számának arányában havonta jóval nagyobb összeget vehetnek fel. Ez kétségtelen előny, de a teher, ami ránk hárul, roppant feszítő. S nem láthatjuk be, hogy jól végezzük-e az évadot, és még inkább az elkövetkezendőket. Az mindenesetre bizonyos, hogy szellemesebben és szélesebb tartományban kéne megalkotni a rendeleteket.

— *Francia példából tudom, hogy nehéz gazdasági helyzetben is Jacques Lang nemcsak a kiváló színházak költségvetését emelte komolyan (Barrault, Mnouchkine, Brook), hanem a központi költségvetésből csak Párizs környékét számolva, száznál több társulatot támogatott. Miközben Párizs külvárosaiban színházi központokat létesített. Hamis alternatíva tehát, hogy egy ország szorított gazdasági helyzetében a kultúra támogatását egyenes arányban kell csökkenteni. Ellenkezőleg.*

— Ezt erősíthetem meg Nyugat-Németországból vett példákkal is. Az esztendővel ezelőtt itt járt bochumi színház 17 millió márkát kap dotációként, s csak 3,8 milliót kell teljesítenie. Nálunk a Vigben a teljes költségvetés 45 százaléka állami támogatás, 57 százalékot nekünk kell teljesíteni. Münchenben a Kammerspiele 22 milliót kap, s hárommilliót kell befizetni az államkasszába. Esténként nálunk 1700 nézővel kell számolni, ez valójában három színházat jelent. Jelenleg 18 darabot tartunk műsoron. A mostani rendezések muszáj, hogy sebet üssenek az eddig, s központilag elhatározott repertoár-színház arculaton. A jelek arra mutatnak, hogy az idő a bulvárszínháznak kedvez. Olyan gondtömeg előtt állunk, hogy igazán még a mélyét se láthatjuk.

— *Elképzelhető, hogy a Víg-színház, mint 1934-ben a ligeti cirkuszban remél anyagi erősödést?*

— Valamikor a Víg-színház üzlet volt. Lehet, hogy újra ilyet kell csinálnunk?

— *Akkor lehúzhatjuk a főkapcsolót. Mert hogy az áramszünet mi vagyunk. Nem hihetjük, hogy erre sor kerül. Köszönöm a beszélgetést.*

ABLONCZY LÁSZLÓ